

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XII. KÖTET. — 3. SZÁM.

KERÉKGYÁRTÓ ALAJOS ÁRPÁD
EMLÉKEZETE.

BÉKEFI REMIG

LEV. TAGTÓL.

(Olvasatott a M. Tud. Akadémia 1904. február 29-én tartott összes ülésén.)

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1904.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÜTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— » 40 »
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól	— » 60 »
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— » 20 »
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— » 40 »
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »

II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	—	>	40	>
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	>	20	>
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	—	>	20	>
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	—	>	80	>
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	—	>	20	>
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	—	>	20	>
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	—	>	40	>
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haymald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	—	>	60	>
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	—	>	60	>
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Agoston</i> igazg. tagtól ...	—	>	20	>

III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
	II Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. <i>Dr. Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— » 20 »
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »

IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	>	60	>
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	—	>	20	>
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	—	>	40	>
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvoreényi József</i> t. tagtól	—	>	60	>
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. <i>Dr. Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	—	>	20	>
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	—	>	20	>
	VII. Gvárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	>	20	>





Dr. Keregyártó Árpád

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KERÉKGYÁRTÓ ALAJOS ÁRPÁD EMLÉKEZETE.

1818—1902.

BÉKEFI REMIG 1. tagtól.

(Felolvastatott a Magyar Tud. Akadémia 1904. februárius 29-dikén tartott összes ülésén.)

Horvát István érdemeit, az elhunyt derék hazafi halálakor, báró Eötvös József a »Pesti Hírlap« 695-ik számában, 1846. június 21-ikén, Agricola név alatt imigyen méltatta: »Melegebben szív nem dobogott a hazáért; kevesen voltak, kik nemzetiségünk ébresztésére, kik a hazafiúi érzet felgyújtására többet tettek, mint ő . . . soha kebel nemzete dicsőítéseért inkább az övénél nem lángolt . . . egész élete egy hosszú apostolság vala . . . s Horvát munkássága e részben nem volt sikertelen. Néha vizsgálódásai között talán magyarokat talált oly helyen és századokban is, hol soha magyarok nem voltak: ez meglehet; de hogy még többször teremtett magyar érzeményeket oly tanítványai keblében, hol azoknak előbb nyomai sem voltak s nála nélkül nem is lettek volna soha: ez bizonyos . . .

Azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is . . . ha munkásságának ezen oldalát tekintjük, a haza Horvátnak érdemeit soha nem hálálhatja meg eléggé. Nem volt tanítóink között, kitől annyian tanultak volna a hazát szeretni!«

Ezen jeles mester tanítványa és ezen szellem örököse *Kerékgyártó Alajos Árpád* is, — az a férfiú, a kinek emlé-

kezetére ma, Tekintetes Akadémia! a kegyelet oltárán áldozunk.

Kerékgyártót a nagy magyar Alföld szülte 1818. jun. 19-ikén. Bölcsője ott ringott a jászok városában, Jászberényben, — a hol a föld olyan egyenes, mint a magyar ember lelke; a hol az ember látása szinte a végtelenben vész el, mint a magyar szabadságszeretete; a hol a vastag humus sokszorosan fizet a földműves nehéz munkájáért; s a hol a tanya-rendszerben a magyar faj önállósága és szabad lelke oly természetesen nyilvánul meg.

Atyja, Kerékgyártó Ignác, jász-kún kerületi várnagy; édesanyja, Roth Rozália, egy pesti polgár leánya. Elemi iskolába szülővárosában járt. Német szóra Budára küldik cserébe Ráth József budai gyógyszerész és városi szószóló családjához. Ekkor járt négy éven át a kegyesrendiek budai egyetemi gimnáziumába. Atyja halála után haza kerül s a retorikát és poetikát a ferenczrendiek jászberényi gimnáziumában végzi. 1833-ban a pesti egyetemre jön fel két éves filozófiai és három éves jogi tanulmányra.

Tanárai: a jogon Frank Ignác, Virozsil Antal, Tipula Péter, Jurjevich József, Vizkelety Ferencz és Henfner János; a történelemből Veszerle József; a magyar nyelv- és irodalomból s a stylus curialisból *Horvát István*.

Virozsilról Kerékgyártó mindig kegyelettel emlékezett meg. Horvát István nevének említésekor meg — még öreg napjaiban is — egyszerre a lelkesedés lángja gyúlt ki az arczán. Egész életében nem tudta feledni azt a férfiút, ki neki a tanárkodásban mintaképül szolgált. Emlékében Horvát István nagytudományú tanárként maradt meg, a ki egyetemi katedrára termett. Hatalmas tudását remek előadásával, izzó lelkesedésével és tanítványaihoz közel férköző lelkével öntötte át hallgatóiba. Horvát István két kézzel markolt bele a magyar ifjúság lelkébe akkor, midőn gróf Széchenyi István egy egész nemzetet rázott fel álmából.

Az egyetemi évek hazafias impresszióit Kerékgyártó mindenkor megőrizte.

A mint az egyetem jogi facultását 1838-ban bevégzte, Patáchich József városi tanácsos javaslatára — a kit

Kerékgyártó legnagyobb jötevőjeként emlegetett — Pest város szolgálatába állott. Szorgalma, tehetsége és megbízhatósága gyors egymásutánban vitték előre pályáján. Az íródeák kezdő munkája után csakhamar peres ügyek megvizsgálásával, birói ítéletek végrehajtásával és telek-önnyvi munkálatokkal bízzák meg. E közben a közpolgári magánjogból és a váltójogból ügyvédi oklevelet szerez.

Az 1843/44-iki országgyűlésre Pest városa Járj György követ mellé Kerékgyártót küldötte követi segédül, vagyis kiskövetül. Másfél éves tartózkodása a pozsonyi diaetán nagy befolyással volt rá. Itt színről-színre látta azon eszmék harcát, melyek ekkor a nemzet lelkét mozgatták. A szereplő személyek tiszteletreméltó alakjai, az országgyűlés szónokainak okos beszédei, a fölvetett és elbukott reformok, a szenvedélyes tárgyalások és a kormány iránt kifejezett bizalmatlanság egészen új világot nyitottak meg a szemes ifjú előtt.

A pozsonyi diaetáról hazatérve, nemsokára pestvárosi törvényszéki aljegyző, majd az 1848. június 23-iki tiszt-újításkor főjegyző lett. A politikai viszonyok kínos alakulása azonban az ő útját is hamarosan elvágta.

Az első független felelős magyar kir. miniszterium, gróf Batthyány Lajos elnökle alatt, ekkor már élethalál-harcát vívta az udvari reakcióval. A bécsi kamarilla az abszolutizmus és a birodalmi egység megteremtése s biztosítása céljából gonosz erélylyel dolgozott. A felelős magyar kormány helyzetét a pénz- és hadügy szálainak összebonnyolításával már-már lehetetlenítette; a nemzetiségeket a magyar nemzet ellen felbujtogatta és Jellacsics bánt a Magyar-ország elleni merénylet vezéréül megnyerte. Báró Wesselényi Miklós már 1848. április 29-ikén így kiáltott fel: »Veszélyben van a hon, fel minden, ki magyar, ki polgár!« Rá két hétre már maga gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kiáltványában így szólt a nemzethez: »Szeretett magyar hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak: szükséges 10.000 főből álló rendes nemzetőrség felállítása!« Kossuth meg július 11-ikén az országgyűlésen sikoltott fel, hogy: »a haza veszélyben van, vagyis inkább lesz, ha el nem határozza

magát élni.« Erre az országgyűlés mint egy ember megadta a 200.000 katonát és a 42 millió forint hitelt.

Az események innét kezdve gyors egymásutánban peregtek le. A szerbek délen fegyvert fogtak; Jellacsics meg a betörésre készen állt. A magyar sereg a szerb felkelők ellen sikeresen harczolt; a horvátokkal szemben meg a magyar kormány álláspontját Kossuth férfias nyíltsággal imígyen jelelte meg: »Én alkuszom, — mondá — ha kell, a pokollal is; alkuszom, ha kell, tisztán horvát alapon, még Jellacsicscsal is: de a Magyarország önállását megnyirni akaró reakcióval soha, és ezerszer soha« ... »En elnyomni senkit a föld kerekiségén nem akarok; és hajlandó volnék a horvát atyafiaknak azt mondani, ha meguntátok a hét-százados kapcsot, menjetek Isten hírével; áldásom reátok, legyetek szabadok és boldogok« ...

A hazafias szó hatástalan maradt. Jellacsics hadaival szeptember 11-ikén betört Magyarországba. A magyar felelős kormány előtte való nap köszönt le. Széchenyi jóslata beteljesedett: »Én a csillagokban olvasok, vér, mindenütt vér! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetlenül«.

A sukorói győzelem, továbbá. Roth és Philippovics tábornokok föltétlen fegyverletétele a magyar fegyvereknek szerzett dicsőséget.

Ekkor már megjelent az október 3-iki manifestum, mely az országgyűlést felosztatja; Magyarországot hadi törvények alá veti; a Magyarországon levő katonaságot Jellacsics főparancsnoksága alá rendeli s meghagyja, hogy a mit Jellacsics bán Magyarországon parancsol, királyi parancsnak tekintsék.

Erre az országgyűlés a honvédelmi bizottmány felállításával felelt és az ország kormányzását erre ruházta. Az uralkodó meg október 16-ikán Windisch-Graetz herczeg tábornagyot nevezi ki összes országai hadseregének főparancsnokává.

Ez csak bevezetés volt a deczember 2-iki államcsínyhez, midőn V. Ferdinánd az uralkodásról leköszönt Ferencz József főherczeg javára. Az osztrák kormány most már

hivatalos lapjában egészen nyíltan hirdette, hogy »a magyar alkotmány többé nem létezik s Magyarország tabula rasa gyanánt tekintendő«.

Windisch-Graetz hadai most több oldalról rá támadnak Magyarországra. A parendorfi, bábolnai és móri csata szerencsétlen kimenetele és a győzőnek féktelen gőgjével odavetett »unbedingte Unterwerfung« elhangzása után, Windisch-Graetz 1849. január 6-ikán bevonult hadaival Pestre. A boszú munkáját itt nyomban megkezdette. A nemeslelkű, derék és becsületes gróf Batthyány Lajost fogságra vetette, birtokait meg lefoglalta. Ekkor került a hazafias Czuczor Gergely is börtönbe »Riadó«-ja miatt. Börtön, golyó, akasztófa és hivatalvesztés járt ekkor a haza hűséges szolgálatáért!

Az érdemnek efajta méltánylásából Kerékgyártónknak is kijutott a maga része. Windisch-Graetz herczeg rendeletére, Havas József kir. biztos Kerékgyártót, több előkelő városi tiszttviselővel egyetemben, 1849. január 23-ikán elbocsátotta a szolgálatból. A gyászos emlékezetű értesítés így hangzik: »Pest Város Tanácsának! Az e' folyó hó 7-én 5. sz. alatt kelt rendeletem folytán és felsőbb parancs következtében ezen városi Tanácsnak tudtul adom: mikép annak következő tagjai, u. m. Rottenbiller Lipót polgármester, Graefl József főbíró, Kacs Kovics Lajos, Polgár Károly, Lombay Imre, Thaisz Elek tanácsnokok, Horváth Károly és Kerékgyártó Alajos főjegyzők városi hivatalaikból elbocsátatván, ennek folytán a városi tanács ekkép alakíttatik: stb. Kelt Pesten, 1849. január 23-ikán. Havas József kir. biztos.«

Nyomorult válasz volt ez azon kiáltványra, melyet Rottenbiller Lipót 1848-ban, az új alkotmány megszületésekor, ennek dicsőítésére adott ki, több városi tiszttviselő — közöttük Kerékgyártó — aláírásával.

Kerékgyártó ekkor már családos ember. 1845-ben vette feleségül Ivanics Zsigmond pesti ügyvéd és könyvárús leányát, Máriát. Az elbocsátás tehát, mint csapás, kétszeresen sújtotta.

Windisch-Graetz bukása után Welden, az új fővezér, Pestről 1849. április 24-ikén kivonta az osztrák hadakat;

csak Hentzi Henrik tábornok maradt hátra négy zászlóaljjal Budavár védelmére. Pest városa egyszerre föllélegzett. Egy hét múlva, május 1-jén tartott közgyűlésén a törvényes állapotot helyreállította és az okozott sérelmeket orvosolta. Kerékgyártót törvényszéki tanácsossá választotta. De ezen állásában Kerékgyártó csak tizenegy hétig maradt. Mert mielőtt Haynau 1849. július 19-ikén Pestre bevonult, Kerékgyártó — a városi tanács hivatalos tanúsága szerint — a közgyűlésen kijelentette, hogy állásáról lemond, mert »a cs. kir. hadsereg itt létének ideje alatt becsülettel nem szolgálhat.«

Kerekgyártóra az igazán nehéz napok csak most következtek. Többtagú családjával kenyér nélkül maradt. Egy ideig Apaj pusztán talált menedéket báró Podmaniczky Jánosnál. Ez a nemeslelkű főúr fogadta magához Keresztúrra Kerékgyártó családját már Pest bombázásakor is. A világosi fegyverletétel után, az abszolutizmus inaugurálásával Kerékgyártó — mint sok más derék hazafi — hivatal, állás nélkül küzd családotul az élet bajaival. Megható jelenség, midőn Kerékgyártó, a családapa, a volt városi főjegyző és törvényszéki tanácsos, óraadással, jogászoknak a vizsgálatokra előkészítgetésével keresi meg a filléreket családjának fentartására. Méltán tisztelettel adózunk ezen nemzedéknek, mely nemcsak lelkesedni, hanem cselekedni, tűrni, szenvedni, éhezni és fájni is tudott a hazáért!

Már két éven át ette családjával a nélkülözés keserű kenyerét, midőn 1851 végén a budai kataszteri hivatalnál vállalt állást. S megdöbbenő, hogy ekkor is csak napi-díjasnak alkalmazták azt az embert, a kiról, mint Pest városának volt főjegyzőjéről és törvényszéki tanácsosáról, Ságody Sándor alpolgármester ilyen hivatalos minősítvényt adott ki: ... »szolgálat alatt kitünő tehetségekkel párosult buzgalma s részrehajlást nem ismerő egyenessége által minden tekintetből tökéletesnek nevezhető tisztviselő nevét vívá ki magának ...; tettei mindenikében valódi műveltséget lehellő csendes viselete s mindenki iránt egyenlőkép tanusított szíves készsége közösen kedvelté tévék őt mind tisztviselői, mind a véle érintkezésben állott magánfelek előtt.«

1860-ban az októberi diploma után visszakapta főjegyzői állását Pest városánál. Az 1861-ik év elején végbement tisztújításkor közigazgatási tanácsossá választják. Rottenbiller Lipót főpolgármester súlyos betegsége alatt meg pár hónapra a helyettes főpolgármesterséggel tisztelik meg. Az alkotmányos hivatalviselés megszűntével, 1861. nov. 30-án azonban a tisztviselői kar nagyrésztével Kerékgyártó Árpád is leköszönt állásáról. Ekkor ügyvédeskedni kezdett s így kereste kenyerét mindaddig, míg az Alma Mater kapui előtte 1864-ben meg nem nyitlak.

Kerékgyártó a *tudományos irodalmi tevékenységhez* akkor kapott kedvet, midőn mint kiskövet az 1843—44-iki diaetán Pozsonyban tartózkodott. Itt néhány társával »Önképzőkör«-t alakított s ennek elnökévé lőn. Rendszeresen történelmi tárgyú felolvasásokat tartottak. Így Kerékgyártó, az elnök a »Lucrum camerae«-ről értekezett. Az Önképzőkör az országgyűlés bezárása után is fennmaradt s Pesten 1848-ig folytatta tevékenységét. Tizenkilencz tagja közül ma még egy él, Kléh István udvari tanácsos személyében. Kerékgyártóval az Önképzőkör felolvasó asztalánál Pesten gyakran találkozunk. Felolvasásának tárgyai: A királyi udvar, a végrehajtó hatalom, a lakosság, a magánjogi és büntetőjogi állapot 1114—1205; a földterület, a közigazdaság és az alattvalók személyes jogai 1301—1395.

Az ötvenes évek kinos vergődései között nagy buzgalommal lát neki az irodalmi munkálkodásnak. A Vasárnapi Ujságban Jókai Mór felszólítására kezd tárczasorozatot. A Hazánk, a Magyar Néplap, a Falusi Gazda és a Bukaresti Közlöny gyors egymásutánban hozza ismeretterjesztő cikkeiket a történelem köréből. Megindítja a »*Magyarok Életrajzai*«-t; de ezek a B betűnél megszakadtak.

Kerékgyártó a tudományos történetírás mezején legelőször »*Magyarország Mívelődésének Története*« című munkájával jelent meg 1859-ben. Valóban megható jelenség! Midőn hazánk fölött a lélekharangot Bécsben meghúzták és nemzetünk alkotmányát elkobozták, Magyarországon akadt ember, aki hivatalából kiverve és a nélkülözéseknek családostul odavetve, a honfoglaló magyar műveltségi

viszonyait kutatja és tanulmányainak eredményeit a függetlenségi nyilatkozatnak épen tiz éves fordulóján, 1859. ápr. 14-én közre adja. Nem nyílt tiltakozás-e ez az önkényuralom ellen a történelmi mult alapján? S nem biztatása-e a nemzetnek, hogy a honalapító ősök erényeivel tartson ki élet-halál-tusájában, jogainak védelmében és a haza jövőjének biztosításában?

De a tudomány története is szívesen kifejezi elismerő szavát ezen munkáról. Hiszen Kerékgyártó Árpád ezen művével igazi úttörő. A honfoglaló magyar művelődését összefüggő és kimerítő tárgyalásban itt olvassuk legelőször. Az ekkor ismeretes és kiadott kútfőket felhasználja és hűségesen idézi. A művelődés tényeit és mozzanatait nagy gondnal egybegyűjti és csoportosítja. Felhasználja a feldolgozott műveket is, de az eredeti kútfőket sehol sem hanyagolja el. A munka tudományos voltát épen ezek tanúsítják.

Igaz, hogy a műben sok nincs meg, a mit ma már jól ismerünk; az is igaz, hogy methodikai szempontból a tudomány postulatumai ma szigorúbbak: de ne feledjük, hogy Kerékgyártó félszázaddal ezelőtt írta a munkáját. A kútfők és forrásmunkák kiadásával és kritikájával, a tudományos eszközökkel és törekvésekkel hol voltunk mi félszázaddal ezelőtt? Ne a mi időnkben, hanem a saját korában és életviszonyai között vizsgáljuk és mérlegeljük az író az ő munkájával. S ekkor ez igazi méreteiben és valódi értékében áll előttünk s a meggyőződés hangján fejezzük ki azt az igazságot, hogy Kerékgyártó Árpád műve, tudományos apparatusánál és úttörő természeténél fogva, a tudománynak hasznára vált. Méltányolta ezen mű értékét a Magy. Tud. Akadémia is, midőn báró Eötvös József ajánlatára Kerékgyártó Árpádot 1861. deczember 20-án levelező tagjának választotta.

Kerekgyártó Árpád Magyarország történetének tanszékére, a budapesti tudomány-egyetemre is ezen munka alapján került. Midőn Mária Terézia az egyetemet 1777-ben Nagyszombatból Budára helyezte át, a magyar történelem tanszékén a jeles *Katona* István ült. Ő az egyetemet

átkísérte Budára s itt tanított 1784-ig. Utána *Koppi* Károly (1784—1795), *Trenka* Mihály (1796—1809), *Keresztúri* József Alajos (1811—1825), *Weszerle* József (1828—1839) és *Reisinger* János (1840—1863) következett.

Midőn Reisinger leköszönésével a tudományegyetemen a magyar történelem tanszéke megüresedett, a figyelem *Kerékyártó* Árpádra esett. Ifjúkori barátja, Horvát Árpád, a kivel az 1843—44-iki pozsonyi diaetán ismerkedett meg és a ki az egyetemen ekkor már a diplomatika tanára volt, fölkereste és biztatta, hogy a megüresedett magyar történelmi tanszék helyettes tanárságáért folyamodjék. A jó barát tanácsát követte. A bölcsészettudományi kar meg *Kerékyártó*t a magyar történelem helyettes tanárának megválasztotta. A m. kir. helytartótanács a megválasztást 1864. szept. 11-én jóváhagyta. Ezzel azonban a tanszék sorsa véglegesen még nem dőlt el. A bölcsészettudományi kar pályázat útján kívánta betölteni a tanszéket. A pályázók sorából a tudomány-egyetem *Kerékyártó* Árpádot terjesztette föl. Kinevezése a magyar történelem nyilvános rendes tanárává 1866. szept. 10-én ment végbe.

*Kerékyártó*ra, mint mindegyik professzorra, a tudományegyetemen nagy feladat várakozott. A tudomány-egyetem hivatása, hogy a tudományt művelje önmagáért a tudományért. Ilyen iskola volt az egyetem megszületésekor a közép-korban az egész világon. A szakiskolai rendszert csak a XVIII. században ojtották bele. De ősi természetéből egészen kiforgatni nem tudták soha. S ma is egyre hódít az az irány, mely az egyetemet tisztán tudományos iskolának tekinti, működését és rendszerét ezen czél szerint szabja meg s távoltart tőle minden alakulatot, a melynek szakiskola íze van.

Az egyetemi tanár bányász módjára leereszkedik tudományszakának legmélyebb rétegeibe s innét hozza fel az anyagot, melynek szétválasztása és megkülönböztetése, csoportosítása és egybekapcsolása, oki és okozati viszonyba fűzése, kritikai feldolgozása és tudományos alapokra helyezése, törvény alá foglalása és mesteri előadása, tudományos rendszerű, világos, szabatos és megbízható leírása az egye-

temi kathedrán végbemenő munkának tiszteletreméltó sorozata.

Az egyetemi professzor tehát tudós, tanár és író egy személyben. Ennélfogva nem elégedhetik meg azzal, hogy szakszerű tanulmányt folytat, önálló kutatásokat végez és új eredményekhez jut. Még akkor sem meríti ki feladatát, ha mindezt a tudomány gyarapodására és előbbre vitelére irodalmi úton közlésezi. Az egyetemi tanárnak mindezen kívül még két nagyszerű feladata van, — a tudomány közlése élő szóval és a tudományos nevelés. Ez a kettő az Alma Mater falain belül megy végbe. A mit az egyetemi tanár a tudomány mezején egy egész élet munkájával összegyűjtött, itt tárja tudományos rendszerben hallgatói elé. E gondolatnál fölséges kép tárul elém. Egy egyetemi tanár alakja áll előttem, körülvéve tanítványaitól, a kik tanulni és kiművelődni először jöttek az egyetemre. Lelköket a középiskolából hozott idealizmus hevíti; arcukon az öröm rózsája ül, hogy hosszú előkészület után egyszer már az egyetemi kathedra köré gyűlhetnek; szemökben a remény szikrája csillan fel, hogy itt az egyetemi tanár ajkáról hallják az ígét, mely szellemöket tudományos ismeretekkel, lelköket a tudomány szeretetével, szívöket eszmei tartalommal, akaratukat a valláserkölcsei elvek és a jellem szilárd-ságával, érzelmüket a haza hűséges szeretetével s egész egyéniségüket az igazi ember tulajdonságaival gazdagítja.

Mennyi és mily magasztos várakozás! S mindezek teljesülése jó részben az egyetemi professzor személyével kapcsolatos. A tudásnak mekkora mértéke, a lelkesedésnek minő foka, az odaadásnak milyen készsége, a munkának hányszor hatványozott fáradalma, a jóakaratnak mekkora becsületessége és a szeretetnek milyen áldozata biztosítja itt a sikert!!

Igen, az egyetemen nagy és komoly munka folyik a tudomány előbbre vitele, terjesztése és átörökítése, az állam alapjainak szilárdítása és a nemzet jövőjének biztosítása czéljából. Szívesen meghajtjuk a zászlót a hadvezér előtt, a ki győzelmes seregével a családi tűzhelyt és a haza földjét az ellenséggel szemben megvédi. Egy egész ország hálá-

ját érdemli meg az az államférfiú, a ki a nemzet jogait nemcsak ébren tartja, hanem ki is küzdi. S vajjon kisebb érdemű munkása-e a hazának az egyetemi tanár, a ki a tudomány kincses házát önálló kutatásainak eredményeivel gazdagítja és a tudományos igazságokat tolla erejével és az élő szó hatalmával százakra és ezrekre örökíti át, s így ezekben és ezek által a nemzet fenmaradásának és fejlődésének biztos alapjait rakja le? S teszi mindezt a férfiúi lélek megbízhatóságával és a tudós szerénységével, — a reklám kaczérsága nélkül.

Kerékgyártó egyetemi tanári kinevezésekor életének negyvenkilenczedik évét tiporta. Az emberi életpálya ekkor szokott delelőre jutni; Kerékgyártó meg, szinte három évtizedes küzdelem után, most kezd új pályát. Mindeddig sohasem tanárkodott. Az egyetemi kathedra erős feladatai tehát kétszeresen próbára tették az erejét.

Mint kezdő tanár nagyon is érezte, hogy az egyetemi ifjúságnak nincs vezérkönyve a magyar nemzet történetéhez. Ez a tapasztalat vezette »*Magyarország történetének kézikönyve*« című hét kötetes munkájának megírására. Ebben a honfoglalástól kezdve 1849-ig vezeti hazánk történetét nagyobb összefoglaló művek alapján. Ez a munka tehát nem kíván helyet az önálló kutatás szülte művek sorozatában, de a céljának megfelelt, — segédkönyve lön Kerékgyártó tanítványainak. Hasonló célból készült a »*Hazánk évlappjai 884 — 1849*« és »*Magyarország emléknappjai ezeréves történetében*« című két munkája is, melyek a magyar nemzet történetének főbb eseményeit évek és napok szerinti sorrendben tartalmazzák.

Kerékgyártó a *művelődéstörténeti érzéket* az egyetemi katedrára is elhozta magával. Tanszékének szorosabb értelemben vett kötelességein fölül, még bőven áldozott időt és fáradságot a művelődéstörténet tanulmányozására és előadására is. Az ő nevéhez fűződik, s így az ő érdeme marad a magyar művelődéstörténet tanításának megkezdése a budapesti tudomány-egyetemen. Az ő működésének hatása rövid idő alatt érezhetővé lön. Kezdték felkarolni a művelődéstörténeti irányt. Már az 1876-iki tanárvizsgálati szabályzat

a történelmi szaktárgyú tanárjelöltektől »a hazai műveltségi állapotok fejlődésének pontos ismeretét«, a magyar irodalmi szakbeliektől pedig »a magyar nemzet művelődéstörténetének áttekintését« követeli meg. Az 1883-iki XXX. törvényezikk meg már minden tanárjelöltnek előírja a magyar művelődéstörténet hallgatását az egyetemen. Ez a művelődéstörténet ügyén nagyot lendített. De még tizenöt esztendőnek kellett eltelnie, míg a magyar művelődéstörténet részére a budapesti tudomány-egyetemen külön tanszéket rendszerezítettek. Kerékgyártó ezt még az egyetem kebelében érte meg. Megnyugvással mondhatta el, hogy ezen aratáshoz a magot én vetettem el.

Művelődéstörténeti előadásainak vezérfonalául tekinthetjük »*A műveltség fejlődése Magyarországon 889—1301*« című munkáját. Félezer oldalt meghaladó vaskos kötet ez, mely tizenhárom cím alá foglalva tartalmazza a magyarországi műveltségi viszonyokat az Árpádok alatt. Sok tudással és nagy fáradsággal készült munka ez, mely csoportosító rendszerével új szempontokat tárt föl. Kár, hogy a forrásokra sehol sem hivatkozik, s így a különben lelkiismeretes munkával készült mű tudományos kriteriumai közül a kútfői alapozást nélkülözzük.

Kerékgyártó *egyetemi tanári hivatását* nagyon komolyan fogta fel. Életét egészen neki szentelte. Szinte hihetetlen szorgalommal tanulmányozza Magyarország történetének kútfőit és irodalmát. Az összefoglaló műveken kívül átböngészi az eredeti források hatalmas sorozatát. Még nem akadt ember, a ki Katona István »*Historia Critica*«-jának negyvenkét kötetét minden ízében és porczában úgy áttanulmányozta volna, mint Kerékgyártó. Megindulással szemléltem hátrahagyott jegyzeteit. Hatalmas szekrényt töltenek meg ezek az írások. S mindez tisztán egyetemi előadások czéljaira! Szinte megdöbben az ember az egyetemi katedra ily rendkívüli buzgalmú szolgálatának láttára. Kétségtelen bizonyíték arra, hogy ez az ember egészen az egyetemnek élt.

Buzgó tevékenységével tett szert arra a rengeteg ismeretre is, melynek mennyiségével ezen a téren senki sem versenyezhetett. Nemzetünk történetének mindegyik szakát

egész az apró részletekig nagyon jól ismerte. Ritka emlékező erejével az események évét és napját oly rendkívüli számmal őrizte fejében, hogy a köztudat méltán tartotta őt *»elő történelmi naptárnak«*. Tanítványai jóakarató tréfából nem egyszer próbára tették a memoriáját; de ez Kerékgyártót sohasem hagyta cserben.

Ritka szívóssággal bírta a munkát. Meglett férfi-korától kezdve, harmincz évnél tovább, még nyolczvan éves korában is tanít az egyetemen. S a ki a történeti studiumok tárgyi természetét ismeri, álmélkodva értesül arról, hogy Kerékgyártó heti 7 órát öt, 8 órát tizennégy, 9 órát kilencz, 10 órát négy és 12 órát két félében át tartott.

Kerékgyártó Alajos Árpád legkiválóbb érdemeit *előszóbeli előadásaival* szerezte az egyetemen. Hogy a korviszonyok milyen elhatározó befolyással vannak az egyén fejlődésére és irányára, fényes bizonyosság rá Kerékgyártó példája. Ő, a ki a szent szövetség negyedik évében született s korai gyermekségét a reakció légkörében töltötte; a kit gróf Széchenyi István reformeszméi már mint ifjút szíven kaptak; a ki az országgyűlésen saját szemeivel látta Széchenyinek józan reformatori munkáját és Kossuthnak lelkes tevékenységét; a kinek az 1848-iki alkotmány üdvözlése kenyerébe került; a ki már mint meglett férfiú olvasta a halálos ítéletet, melyet hazájára és nemzetére az abszolutizmus mért; a ki Deák Ferencz jogi felfogásának hatása alatt maga is meg tudott válni hivatalától, midőn az alkotmányos tisztikar leköszönt: — mondom — ő az egyetemi katedrán is lehetett-e más, mint az új Magyarország dicsőítője; Széchenyi, Kossuth és Deák nagyságának lelkes hirdetője; jó magyar és lánglelkű hazafi?!

S ne feledjük, hogy Kerékgyártót nemzetünk életének nevezetes forduló pontján nevezték ki egyetemi tanárnak, Magyarország történetének tanszékére. Deák Ferencz husvéti czikke ekkor már elhangzott; a königgrätzi vereség megtörtént, — de Magyarország uralkodójának homlokát a szent korona még nem érintette. A magyar nemzet, élén Deák Ferenczczel, bizott a nemzet ősi jogaiban és az uralkodó nemes lelkületében. Magyarország ekkor a feltámadás

előnapjait éli. S a nagy nap végre elérkezett, — Ferencz József 1867. június 8-ikán koronás apostoli magyar király-lá lön.

Majdnem két évtized kínos vergődése után most felocsúdott a nemzet. Az újjászervezés munkája az egész vonalon megindult. A visszaszerzett alkotmány biztosítása legfőbb kötelességgé lön. Ezen munkában az államférfiak és publicisták mellett hű munkatársak a tanférfiak. Az új nemzedékbe is bele kellett ojtani a szivós ragaszkodást a nemzet jogaihoz, a magyar alkotmány tudatos becsülését és a nemzeti érdekek szolgálatának kötelességeit.

Ezen feladat megoldásában egyetemünkön Kerékgyártó hatalmasan közreműködött. Tisztéhez híven, nemzetünk történetének minden korszakát odaviszi az egyetemi katedrára, de legszivesebben Széchenyi korát tárgyalja.

Magyarország ezeréves életének első hatszáz eszten-deje az önálló, független államélet korszaka. Az ország önállóságának veszedelme a mohácsi vészkor a király elhunytával köszönt be. A királyválasztás eredményezte politikai és a reformáció szülte társadalmi megoszlás s a török be-telepedések az országnak három darabra törése a magyar nemzet erejét éppen akkor gyengítették meg, midőn a legnagyobb erő kifejtésre lett volna szükség, hogy Magyarország a közös uralkodóval bíró osztrák örökös tartományokkal szemben állami önállóságát és jogait megvédje. Törvény és állami okirat, mely mindezt biztosítja, van bőven. De a gyakorlati élet egyre erősödve mutatja be azon irányzatot, mely Magyarország önálló államéletének megsemmisítését tűzte ki czélul. Így a »pragmatica sanctio«-nak nevezett 1723-iki törvények Magyarország önálló államiségének alkotmányos biztosítékait kétségbevonhatatlan szabotossággal és határozottsággal kodifikálják. S mégis azt látjuk, hogy az egyidejűleg szervezett intézmények nem az önálló Magyarország, hanem az összbirodalom érdekeit szolgálják. A magy. kir. udvari kancellária függ az osztrák kancelláriától. A magy. kir. helytartótanács, a melynek feladata lett volna Magyarország kormányzati ügyeinek intézése, az osztrák miniszterek által sugalmazott eljárás végrehajtójává süllyedt. A magyar kir.

udvari kamara az osztrák udvari kamara szerint igazodik. A felsőbb bíróságokban nincs meg a kellő függetlenség. Az állandó hadsereg felállításával megnyílt az út, hogy a katonai hatalom Magyarországra rá nehezedjék. A vámrendszer Magyarországot Ausztria adófizetőjévé tette. Nincs az államéletnek és a felségi jog gyakorlatának egyetlen mozzanata sem, melyet nem az egységes Ausztria érdekében mozgósítottak.

Mindezzel szemben Magyarország területi egységét nem állították helyre. A betelepült új nemzetiségeket a nemzettest nem tudta felszíni. A magyar nemzet belső erejét meg a jogok és terhek igazságtalan eloszlása bénította meg.

Ezt a magyar nemzetet akarta regenerálni gróf Széchenyi István. »Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejtetni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni:« ez a feladat, — hirdette Széchenyi hazafias lelkének meggyőződésével.

Kerékgyártó előtt Széchenyi nagy alakja igazi méreteiben jelent meg. Legbizalmasabb forrásból, saját naplójából iparkodik őt megismerni. Még mielőtt sajtó alól kikerült volna, kéziratban használja. Ezen tanulmányának eredménye az az életrajz, melyet gróf Széchenyi Istvánról új mozzanatok felszínre hozásával, meleg érzéssel és sok tanulsággal írt meg. Akadémiánk ezért Kerékgyártót a Széchenyi-bizottság tagságával tisztelte meg.

Kerékgyártónak ezen művéből következtethetjük, hogy előszóval is milyen vonásokkal rajzolta meg Széchenyi alakját az egyetemi ifjúság előtt. »A XIX. század első felében a magyar civilizációnak legtevékenyebb tényezője, az önálló politikai irodalomnak legtermékenyebb munkása, összes átalakulásunknak legfáradhatatlanabb vezetője, a néposztályok törvény előtti egyenlőségének első és legnyomatékosabb indítványozója, a magyar nyelv diplomatiái polczra emelésének legbuzgóbb szószólója és az anyagi fejlődés leg-hathatós elmozdítója gróf Széchenyi István volt«, — írja

Kerékgyártó... »Nélküle a politikai képzettségnek azon magas fokára nem emelkedett volna a nemzet, hol őt az 1848-iki martiusi válságos napok találták. Midőn az országgyűlésen először jött szóba, hogy a köznép személyes szabadsága oly garantiákkal biztosíttassék, mint a nemesisége, a feudális jogviszonyok pedig szüntettessenek meg: akkor az ily indítványok ösvényét egyengető Hitel, Világ és Stadium már meg voltak alkotva és a közönségnek átadva. Az ezen munkákban foglalt eszmék előleges fejtegetése nélkül 1841. február 24-én nem állíttatott volna fel a szatmármegyei 12 reformpont és ezek nyomán nem készültek volna a vármegyékben az országgyűlési követek szabadelvű utasításai; nem láttak volna napvilágot a Pesti Hírlap vezérczikkei és ugyanott 1845-ben az értekezések a parlamenti kormányrendszernek előnyeiről a municipalis szabadság felett«.

Így helyezé Kerékgyártó gróf Széchenyi Istvánt alkotmányos átalakulásunk tengelyébe s így állítá őt oda a jövő magyar nemzedék mintaképéül az ideális lelkesedésben, a férfias munkában, a becsületes törekvésekben és a haza hűségese szolgálatában.

S a lelkes professzor szava nagy hatással volt a tanítványokra. Folyékony, közvetlen, érdekes és tanulságos előadása, szónoki temperamentuma és érczes hangja az első pillanatra megnyerték a hallgatók lelkét. Az egyetemi ifjúság Kerékgyártó szívélyes egyéniségét szerette, nagy tudásáért tisztelte, erős hazafiságáért meg becsülte. Lelke tehát megnyílt az ő igéi előtt. A mai Magyarország intelligens társadalmának jó része három évtizednél tovább az ő hazafias eszméin táplálkozott. Tőle tanulta meg és általa is lelkesítve őrzi lelkében a meggyőződést, hogy a *magyar nemzetnek a Széchenyi-cultusra mindig szüksége leszen!*

Kerékgyártó érdemei előtt az egyetem nem hunyt szemet. 1869-ben tiszteletbeli bölcsészetdoktorrá, 1876/77—1878/79-ig, tehát három ízben pedig a bölcsészettudományi kar dékánjául választotta meg.

Már negyedszázadot meghaladó lelkiismeretes tanári működése közben, 1891. január 9-én nagy csapás érte

Kerékgyártót. Colloquáltatás czéljából az egyetemre igyekezett. De a síkos úton elesett és balczomb-csontja eltörött. Ettől kezdve az előbb olyan fürge, eleven ember örökre béna maradt. Többé saját erejéből nem jutott el tanszékre; hanem csak kocsin és hordárok szállították előadásainak megtartására. A hetvenhárom éves ember nem adta meg magát. Ép szelleme, erős lelke és szívós akarata még továbbra is a tanszékhez lánczolta. Tanítani akart. Ez volt a fő öröme; s erről nem tudott lemondani. S mintha csak tüntetőleg akarta volna igazolni, hogy még mindig bírja a munkát, ezután írta meg »*Kottaner Ilona emlékiratának kutfői méltatását*« és »*Istvánffy Miklós históriájának ismertetését és bírálatát.*«

De az idő végre is őt sem kímélte meg. Szelleme mindvégig megtartotta régi elevenségét; testileg azonban már gyengülni kezdett. Így azután nyugalomba helyezése 1897. decz. 12-én bekövetkezett. Ekkor *Wlassics* Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter Kerékgyártónak »az egyetem szolgálatában három évtizednél hosszabb időn át mindig a legnagyobb lelkiismeretességgel és a leglelkesebb buzgalommal kifejtett sikeres működésért őszinte mély köszönetet mond«. Ő Felsége meg Kerékgyártónak, mivel »tanári állását évek hosszú során át rendkívüli lelkiismeretességgel töltötte be«, 1898. jan. 28-án a magyar nemességet »*vámosgyörki*« előnévvel adományozta.

A megválás tanszékétől nagyon nehezeze esett. Egy évig még mint érdemesült tanár is tart előadásokat. 1899. június havában azonban végleg búcsút vett az »Alma Mater«-tól. Huszonötezer volt tanítvány jókívánsága kísérte őt nyugalmi csendjébe.

Kerékgyártó mint ember is tipikus alak. A régi jó magyar emberek fajtájából való. Eleven, vig kedélyű. A dal könnyen ellebben az ajkáról. Beszédes egész a bőbeszédűségig, de tele humorral. Heves, lobbanékony természet, kapcsolatban jószívűséggel. Családi körén kívül a könyvei és tanítványai között van még igazán otthon. Gondos családapa, a ki övéi jólétéről még tudományos tevékenysége köz-

ben sem feledkezik meg. Családi körében vallásos szellemet teremt, mért a vallási érzelmeket az emberi lélek értékes kincsének ismeri. A mult emlékeit kegyelettel őrzi. Születésnapjára évenként lerándul szülőföldjére, Jászberénybe. Mint hálás gyermek, szülei sirját késő öregségéig mindenkor különösen gondozza vala. Jótévről lajstromot vezet és életrajzukat megírja. A sportot kedveli. Hosszú metát még egyetemi tanár korában is játszik. Komoly tanulmányai közben a természetben keres szórakozást. A budai hegyek és erdőségek minden zegét-zúgát ismeri. Nincs fa, a melynek nevét nem tudná; s ritka madárdal, melyet mesterileg nem utánozna. Az állatvédelemnek nagy barátja. Czikkez az érdekében és az állatvédő-egyesületben az alelnöki tiszteletet viseli.

Nyugalmi éveit egészen visszavonulva tölti. Unokáinak nevelése köti le a lelkét. De a nemesi előnevét viselő Vámos-Györk község gyermekeiről sem feledkezik meg; két alapítványt is tesz a kisdédóvó javára. A szellemi munkával nem hagy fel. A magyar alkotmány történetével mindig különös előszeretettel foglalkozott. Akadémiánkban is »Magyarország alkotmánya biztosítékainak történelme 895—1790« című tanulmányával foglalta el székét 1869. április 5-én. S mint aggastyán is még azon fáradozik, hogy Magyarország törvényhozásának történetét megírja. De ez a terve már nem vált valóra.

Az 1902-ik év kezdetén betegeskedni kezdett. Eszébe jutott, hogy 1892-ben így beszélt: »Még tíz évet adok magamnak«. A halálról kezdett beszélgetni. 1902. február 14-én egy negyedív nagyságú papiros-szeletre, melyet fölül kereszttel látott el, ezt írta: »Emlékezés családuknak 71 éves gyászestére. Atyám halála 1831. február 14-én. Életkora 42 év. A fiáé 84.«

Sejtelve rövid idő alatt valósult. 1902. december 13-án, rövid haláltusa után, a melyben egyetemi előadásainak gondolatával foglalkozott, nyolczvannégyszáz éves korában jobb létre szenderült.¹

¹ A bucsúbeszédet ravatalánál, a budapesti tudomány-egyetem csarnokában e sorok írója tartotta. Olvasható egész terjedelmében: Akadémiai Értesítő 1903. 159—160. l.

Tekintetes Akadémia ! Kerékgyártó családjának becsületbeli kötelessége leszen, hogy azt a nevet, mely reája meg-nemesítve szállott örökségül, a maga nemességében mindenkor híven megőrizze; nekünk, a Magy. Tud. Akadémia tagjainak meg erkölcsi feladatunk, hogy Kerékgyártó Alajos Árpád alakját, hazafias munkájáért és fáradhatatlan életéért, kegyeletes érzéssel fogjuk körül.

Áldás emlékére !

FÜGGELÉK.

Kerékgyártó Alajos Árpád irodalmi munkássága:

I. Önálló művek.

1. *Ösnemes Barcsai Nemzettség Története*. Származási táblákkal. Buda, 1857. 8 r.

2. *Magyarok életrajzai*. I. Szakasz. Hajdankor — 1600. Pest, 1856—59. Hét füzet. I. kötet 8 r. 572 lap, II. köt. 80 lap.

3. *Magyarország művelődésének története*, különös tekintettel az anyaország, úgy szinte Erdély-, Horváth- és Tótország államélete kifejlésére. I. köt., öt füzet. A vezérek kora. 887—1000. Pest, 1859. 8 r. VIII + 501 l. II. köt. 1., 2. sz. füzet 1000—1205. U. o. 1865. 8 r. 192 l.

4. *Magyarország történetének kézikönyve*. I. köt., 889—1301. Pest, 1867. 8 r. VII + 168 l. II. köt. 1301—1526. U. o. 1867. 8 r. VII + 198 l. III. köt. 1526—1657. U. o. 1868. 8 r. VII + 224 l. IV. köt. 1657—1711. U. o. 1869. 8 r. 192 l. V. köt. 1711—1790. U. o. 1869. 8 r. VI + 215 l. VI. köt. 1790—1840. U. o. 1870. 8 r. III + 272 l. VII. köt. 1840—1849. Budapest, 1874. 8 r. XV + 764 l.

5. *Tíz év Magyarország legújabb történetéből*, 1840—49. Budapest, 1874. (E címmel is Magyarország történetének kézikönyve VII. rész.) 8 r. XV + 764 l.

6. *Hazánk évlapjai*. Magyarország történetének kortani átnézete 884—1849. Budapest, 1875. 8 r. VIII + 696 l.

7. *A műveltség fejlődése Magyarországon*. I. köt. 889—1301. Budapest, 1880. 8 r. XI + 559 l.

8. *Magyarország emléknapi ezeréves történetében*. Budapest, 1882. 8 r. XXIII + 712 l.

9. *Sárvári felsővidéki gróf Széchényi István élete*. Pozsony, 1883. 8 r. 96 l. (Magyar Helikon 21—24. füzet.)

II. Folyóiratokban és hirlapokban megjelent cikkek és értekezések.

1. *Gemälde aus der Kulturgeschichte der Ungarn.* (Ungarische Post 1855. júl. 13., 18., aug. 4., 9., 13., 24., 29., szept. 2., okt. 5., 14., 21., 31., nov. 7.)

2. *Gemälde aus der Kulturgeschichte der Ungarn unter den Árpáden.* (Ungarische Post 1855. nov. 15., 18. és 28.)

3. Névtelen cikkek a Temesvarer Zeitung 1855—56-i évfolyamaiban.

4. *Rajzolatok a magyar nemzet művelődésének történetéből.* (Vasárnapi Ujság 1855. 202—204., 210—211., 218—221., 227—229., 234—236., 242—243., 249—250. és 258—259. l.)

5. *A felsővidéki tatáremlék.* (Magyar Néplap 1856. 36—37. l.)

6. *Báthori Zsigmond.* (Magyar Néplap 1856. 252. l.)

7. *Czuczor Gergely.* (Magyar Néplap 1856. 92. l.)

8. *Forgách Zsuzsanna.* (Magyar Néplap 1856. 142—143. l.)

9. *Gróf Hadik András.* (Magyar Néplap 1856. 156. l.)

10. *Hunyadi János.* (Magyar Néplap 1856. 100. l.)

11. *Kis János.* (Magyar Néplap 1856. 225. l.)

12. *Kölcsy Ferencz síremléke.* (Magyar Néplap 1856. 12. l.)

13. *Történeti naptár.* (Magyar Néplap 1856. Minden számban.)

14. *Történeti naptár.* (Vasárnapi Ujság 1856. 52., 83., 96. l.)

15. *Adatok Erdély művelődésének történetéből a mohácsi napig.* (Hazánk 1858. 22—38. l., 134—149. l., 259—277. l., 602—614. l.)

16. *Ecsedi Báthory István nádor 1519—1531.* (Hazánk 1858. 472—485. l.)

17. *Rajzolatok Magyarország közgazdaságának történetéből.* (Falusi Gazda 1858. 179—180., 188—189. l.)

18. *Magyarország viszonya a Havasalföldhöz a középkorban.* (Bukaresti Közlöny 1859.)

19. *Az ügyvédjelöltek hatásköre.* (Idők Tanuja 1861. 589—590. l.)

20. *Das Gewerbegesetz vor der Pester Stadtrepräsentanz.* (Pester Lloyd 1861. febr. 12.)

21. *Die Adressdebatte in der städtischen Repräsentanz.* (Pester Lloyd 1861. febr. 2.)

22. *Die Adressdebatte in Ofen.* (Pester Lloyd 1861. febr. 17.)

23. *Die Generalversammlung der städtischen Repräsentanz.* (Pester Lloyd 1861. febr. 17.)

24. Névtelen cikkek —r jelzéssel a Pester Lloyd 1861-iki évfolyamában.

25. *Die Pester Adresse.* (Pester Lloyd 1861. febr. 9.)

26. *Die Repräsentanz der k. Freistadt Pest.* (Pester Lloyd 1861. jan. 4.)

27. *Die Restauration in Pest-Ofen.* (Pester Lloyd 1861. jan. 3.)

28. *Die Verwaltungskommissionen der Stadt Pest.* (Pester Lloyd 1861. ápr. 17. és 18.)
29. *Ein Beschluss unserer Stadtrepräsentanz.* (Pester Lloyd 1861. jan. 18.)
30. *Virgöl Szilágyi's Antrag.* (Pester Lloyd 1861. 19.)
31. *Carolus Rimely. Historia Collegii Pasmaniani etc.* Könyvismertetés. (Idők tanuja 1861. 646—647. l.)
32. *Magyarország műveltségi állapota a XI. században.* (Idők tanuja 1865. 395—396., 399., 424—425., 428., 431—432., 439—440., 443., 459—460., 469., 481., 487—488., 492. l.)
33. *Magyarország tizenegyedik századbéli művelődésének történetéből.* (Idők Tanuja 1865. 594., 630., 634., 678—679. l.)
34. *Megjelent új könyvek.* (Idők Tanuja 1865. 820. l.)
35. *Történelmünk és a codificatio II.* (Idők Tanuja 1865. 720. l.)
36. *Magyarország alkotmánya biztosítékainak története.* Akadémiai székfoglaló. (Megtartatott 1869-ben.) Kézirat.
37. *Az anyakönyvek.* (Reform 1873. ápr. 28-i szám.)
38. *Deák Ferencz.* (Reform 1873. máj. 1.)
39. *Karolina Augusztá.* (Reform 1873. febr. 13.)
40. *V. Ferdinánd.* (Reform 1873.)
41. *Gróf Széchenyi Franciska emléke.* (Leányvilág 1884. 322—324. l.)
42. *Gróf Széchenyi István emléke.* (Magyar Ifjúság Lapja 1884. 129—134. l.)
43. *Gróf Széchenyi Istvánné emléke.* (Magyar Ifjúság Lapja 1884. 241—246. l.)
44. *Történeti naptár.* (Magyar Ifjúság Lapja 1884. 21—24. számban.)
45. *A macskák.* (Állatbarát 1885. 92. l.)
46. *Bikaviadalok Spanyolországban.* (Állatbarát 1885. 29—30. l.)
47. *Gróf Teleki Lászlóné emléke.* (Leányvilág 1885. 81—83. l.)
48. *Jeles férfiak az állatokról.* (Állatbarát 1885. 58. és 69. l.)
49. *Történeti naptár.* (Magyar Ifjúság Lapja 1885. 2—22. számban.)
50. *A vándormadarak irtása Olaszországban.* (Állatbarát 1886. 19—20. l.)
51. *Az állatvédelem hivatása a fővárosban.* (Állatbarát 1886. 4—6. l.)
52. *Az állatvédelmi ügy multja Magyarországon.* (Állatbarát 1886. 13—16. l.; 22—24. l.; 29—34. l.)
53. *Az ember jogai az állatok iránt.* (Állatbarát 1886. 6—7. l.)
54. *Állatvédelem a nagy városokban.* (Állatbarát 1886. 16—18. l.)
55. *Állatvédelem befolyása a polgáriadosásra.* (Állatbarát 1886. 10—11. l.)
56. *Némely visszasságok az állatok körül a háztartásban.* (Állatbarát 1886. 26—28. l.)

57. *Nézetek az állatvédelem lényegéről.* (Állatbarát 1886. 24—26., 34—35. l.)

58. *Várady Péter érsek emléke.* 1480—1501. (Család és Iskola 1886. 1—2., 17—19., 35—36., 50—51. és 53—54. l.)

59. *Az állatvédelmi ügy multja Magyarországon* 1848-ig. (Az állatvédő országos egyesület évkönyve 1888. 25—37. l.)

60. *Kottaner Ilona emlékiratának kútfői méltatása.* (Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. 373—382. l.)

61. *Istvánffy Miklós historiájának ismertetése és bírálata.* (Irodalomtörténeti Közlemények 1892. 324—340. l.)

62. *Levél Jászberényről.* (Jászberényi Hirlap 1899. szept. 17.)

63. *Az erdélyi püspök címe.* (Hazánk 1900. május 1-iki szám.)

64. *Magyarország történetíróinak életkora.* (Vasárnap. Hazánk irodalmi melléklete 1900. jul. 1. és nov. 18-án.)

65. Munkatársa: Az *Egyetemes Magyar Encyclopaediának*, a *Dworzák Idézetek tárának* és a *Wekerle László Kis Lexiconnak*.

66. Szerkesztette néhány hónapig az *Állatbarátot* 1886-ban.

